

Дүйшеев Жеңишбек Аматысакович
ПРОФЕССОР Э.Ж. СУЛАЙМАНОВДУН ЭМГЕКТЕРИНЕ СЕРЕП
Дүйшеев Жеңишбек Аматысакович
РЕЦЕНЗИЯ НА ТРУДЫ ПРОФЕССОРА Э.Ж. СУЛАЙМАНОВА
DuysheeV Zhenishbek Amatysakovich
REVIEW OF THE WORKS OF PROFESSOR E.ZH. SULAIMANOV

УДК. 39:314:001.8

Аннотация. Макалабызда профессор Э.Ж. Сулаймановдун илимий эмгектерине талдоо жасалат. Жарым кылымдык эмгек жолунда профессор Сулайманов СССР аймагындагы материалдык жана рухий маданияттын эстеликтери, таши жазуулары, колдонуудагы буюмдар жана алардын таандыктыгы (идентификация), этностордун жайгашуусу, калыптанышы жана теги, курамы, чарбасы, тили, демографиясы, калктын жайгашуусу, тарыхты, этнографияны, этнологияны жана демографияны илим катары жайылтууга, окутуунун усулияты тууралуу эмгектерди жазды. Профессордун изилдөө ареалы жогоруда аталгандар менен чектелбейт. Шартка жана коомдук зарылчылыкка карата окумуштуу өз сөзүн “айтып” турган. Э.Ж. Сулаймановдун инсантаануудагы салымын да сөз кылса болот. Анткени анын коомдук ишмер Султан Ибраимовго арналган ишинен көрө алабыз. Изилдөөбүздө окумуштуун эмгектери тематикага ылайык этнографиялык, демографиялык, методикалык багыттарга бөлүнүп, ал эмгектерде чагылдырылган материалдарга басым жасайбыз.

Негизги сөздөр. этнография, маданият, демография, изилдөө, тарых.

Аннотация. В статье анализируются научные труды профессора Э.Ж. Сулайманова. На протяжении полувековой работы профессор Сулайманов написал труды о памятниках, каменных надписях, предметах и их идентификации, размещении, формировании и маркировке этносов, составе, хозяйстве, языке, демографии, расположения населения, истории, этнографии, этнологии и демографии как науке, методике преподавания. Область работы профессора не ограничивается упомянутыми выше. Что касается обстоятельств и общественной необходимости, то ученый всегда нашел время «сказал» свое слово. Стоит упомянуть и о вкладе Э.Ж. Сулайманова в персоналию, ведь он написал работу, посвященной общественному деятелю Султану Ибраимову. В нашем исследовании труды ученого разделены на этнографическое, демографическое, методологическое направления в соответствии с темой, и мы ориентируемся на материалы, отраженные в этих работах.

Ключевые слова. этнография, культура, демография, исследования, история.

Annotation. The article analyzes the scientific works of Professor E.Zh. Sulaimanov. Over the course of half a century of work, Professor Sulaimanov wrote works on monuments, stone inscriptions, objects and their identification, the location, formation and tagging of ethnic groups, composition, farming, language, demography, population distribution, history, ethnography, ethnology and demography as a science, the method of teaching. The professor's field of study is not limited to those mentioned above. With regard to circumstance and social necessity, the scientist "spoke" his word. It is worth mentioning the contribution of E.J. Sulaimanov to the personality. After all, it is clear from his work dedicated to the public figure Sultan Ibraimov. In our study, the works of the scientist are divided into ethnographic, demographic, methodological directions in accordance with the theme, and we focus on the materials reflected in these works.

Keywords. Ethnography, culture, demography, research, history.

Профессор Эртабылды Жолдош уулу Сулаймановдун жарым кылымга жакын созулган (1976-2024), азыр да анын өзү жана мектеби тарабынан күрдөөлдүү уланып жаткан илимий жолунда дүйнөлүк илим негизинен этнографиялык өнүктөгү изилдөөлөр менен толукталып келет. Тагыраак белгилегенде жеке илимпоздун, анын калемдештеринин аракетин менен жарык көргөн эмгектерди төмөнкү багыттарга бөлүүгө болот:

- Этнографиялык;

- Демографиялык;
- Методикалык.

Э.Ж.Сулаймановдун илимий эмгек жолу 1974-жылы М.В.Ломоносов атындагы Москва мамлекеттик университетинин тарых факультетин аяктап, ушул эле жылы СССР Илимдер академиясынын Н.Н. Миклухо-Маклай атындагы этнография институтунун аспирантурасынын күндүзгү бөлүмүндө окуу менен башталган. Студенттик кезинде абройлуу жана белгилүү Ю.В. Бромлей, Л.Н. Гумилев сыяктуу коом таануучулардын лекцияларына арбалган жаш адис, бат эле этнографиялык: “Кыргыздардын темир иштетүүдөгү салттуу ыкмалары” [1] аталышындагы теманы бөлүп алып, көп улуттуу түрк тилдүү элдердин арасында өскөн, тарых илимдеринин доктору, профессор Кармышева Балкис Халил кызынын жетекчилиги астында иштей баштайт.

Окумуштуунун кыргызстандагы илимий изилдөөлөрү Кыргыз Совет Энциклопедиясынын редакциясынын ишмердиги менен айкалыша жүрдү, же, Кыргыз ССР Илимдер академиясынын Тарых институтунун кенже илимий кызматкери, тарых илимдеринин кандидаты Э.Ж.Сулайманов жаңыдан калыптана баштаган энциклопедия үчүн: аңчы элдер, аркан, ат жабдыктары, ат жабуу, нокто, өңүр, тердик, тизгин, токуу, тушамыш, укурук, устачылык, үзөңгү, чакча, чопкут, чот, чөйчөк, чүлүк, чылбыр, шакирт, эл чыгармачылыгы, этнос, этнография музейлери, ээр сыяктуу макалаларды сапаттуу жана кыска-нуска, түшүнүктүү абалда жазып бере алды [2]. Аталган макалалардын баалуулугу тууралуу тарыхчы-окумуштуу устатыбыз Тынчтыкбек Чоротегин өзүнүн социалдык барагында кеңири токтолуп, жаңычылдыктарын баса белгилеп өткөн [3]. Окумуштуу өзү изилдеген материалдык маданияттын үлгүлөрүн жөн гана иликтөө менен тим калбай, союздук маанидеги илимий жыйындарда жарыялап турду. Маселен: Киргизская традиционная металлообработка и ее этнографические параллели; Некоторые имена пиров-покровителей киргизских ремесел и домашних промыслов; Коротко об экспедициях; Техника "зерни" в ювелирном искусстве народов Средней Азии; Традиции обработки металлов у киргизов; О сырьевой базе для киргизского ювелирного производства; Киргизское ювелирное искусство как памятник народной культуры; Прикладное художественное творчество киргизов в прошлом и настоящем; Плетение из кожи у Киргизов; Традиционные приемы обработки металлов у киргизов; Русские дореволюционные исследователи о домашних ремеслах и прикладном искусстве киргизов; О русско-киргизском терминологическом словаре-справочнике по археологии; Киргизские ювелирные украшения из собрания музея этнографии Института истории им. А.Дониша АН Таджикской ССР; Старинный Ош: Путешествие в глубь истории; Кыргыздардын этнографиялык буюмдары-элдик маданияттын эстелиги катарында; Развитие народных художественных промыслов Ошской области на современном этапе; Национальное и интернациональное в бытовой культуре киргизов; Ат жабдыктары; Аркан; Аяк кап; Белдемчи; Боз үй; Жыгач устачылык иштери ж.б. (Үй тиричилигинин энциклопедиясы); Объединению народных художественных промыслов "Мурас" – 20 лет (на русс., кырг. и узбекском языках) Культура народов Кыргызстана в XIII-начале XX вв. (Культура кочевников в позднем средневековье). Художественные промыслы. Печ. Кыргызы. Серия «Народы и культуры». М.: Наука, 2016. 190-214 бб. /сс. Сатыбалдиева Ч.Т., Султаналиева Н.И., Капалбаев О.Э.; Орхоно-Енисейские письменные памятники как источники заплачки (оплакивание в стихах в честь умершего); Печ. Идель-Алтай. История и традиционная Евразия: 3 Международный форум, посвященный 90-летию доктора филологических наук, профессора С.С.Суразакова. Горно-Алтайск, 2016. Бб./Сс. 189-190. Анарбекова В.Э. Түрдүү элдерде окшош салттардын чагылдырылышы (бешик той, кыркын чыгаруу, тушоо кесүү салттарынын мисалында) аталышындагы эмгектери накта этнографиялык нукта жазылып, дүйнөлүк илим корун байытты.

Этнографиялык маалыматтар элдин арасынан табылаары турулуу иш. Окумуштуунун демография маселесине кайрылуусу да ушундан улам болуш керек. Өз ишмердигинде профессор Э.Ж. Сулайманов демографиялык өнүткөгү төмөнкүдөй аталыштагы эмгектерди жаратты жана жарыялады: Миграционные процессы в Ошской области в первой половине 90-х годов печ. Сб.: Ренессанс или Регресс. Бишкек, 1996; О некоторых этногенетических и историко-культурных взаимосвязях кыргызов и узбеков. Сб.: Ренессанс или Регресс. Бишкек, 1996; Жизнь в махалле: Значение узбекских городских кварталов в Оше. Сб.: Все про Ош ...,

Вып. 1. (Из материалов международной конференции "Ош на пороге XXI века: Из глубин истории в цивилизованное будущее. Ош, 9 – 12 октября, 1997 г.). - Ош, 1998; Фергана и Ошский оазис: международные культурные и торговые связи; Город Ош на пороге XXI века: урбанизация и семья; Ўз мамлекетинде жана чет жерлерде жашаган өзбектер: этнодемографиялык жана этномаданий процесстер. Сб.: Проблемы образования, науки и культуры XXI века. Труды Международной научной конференции, 21 сентября 2001 г., г. Ош, ОшГУ. Часть 1. Посвящается 50-летию ОшГУ. Вестник Ошского государственного университета. Серия гуманитарных наук, № 4, - Ош, 2001; Ўзгөн району: учурдагы этнодемографиялык процесстер. Сб.: Проблемы образования, науки и культуры XXI века. Труды Международной научной конференции, 21 сентября 2001 г., г. Ош, ОшГУ. Часть 2. Посвящается 50-летию ОшГУ. Вестник Ошского государственного университета. Серия гуманитарных наук, № 4, - Ош, 2001; Эгемендүү Кыргызстан: учурдагы демографиялык процесстер. Печ. Университетское образование в современном обществе. Труды Международной научной конференции. 17-18 июня, 2002 г., г. Ош, ОшГУ. Посвящается 50-летию ОшГУ. Вестник Ошского государственного университета. Сер. Гуманитарных наук, № 5, - Ош, 2002; ОшГУ: перспективы и реалии. Молодежь за перспективное и элитное образование в XXI веке. Статьи студенческой научно-практической конференции ОшГУ (посвященной 10-летию преобразования института в университет). Вестник ОшГУ. - Ош, 2002. Межэтническая толерантность и роль местной власти в этом процессе. Молодежь за перспективное и элитное образование в XXI веке. Статьи студенческой научно-практической конференции ОшГУ (посвященной 10-летию преобразования института в университет). Вестник ОшГУ. - Ош, 2002. Ош на Великом Шелковом пути. Диалог цивилизаций. Вып. 2. Развитие государственности в условиях взаимодействия кочевых обществ и оседлых оазисов в зоне Великого Шелкового пути. (По материалам Международной конференции). - Бишкек, 2003; Түрдүү элдерде окшош салттардын чагылдырылышы (бешик той, кыркын чыгаруу, тушоо кесүү салттарынын мисалында); Кыргызстандын түштүгүндөгү Жалалабат областы: калктын өнүгүү динамикасы. Вестник ОшГУ. Сер. Гуманитарных наук, № 7 – Ош, 2003. Южные регионы Кыргызстана: семья и этнокультурные традиции. Диалог цивилизаций. Вып. 3. – Бишкек: Илим, 2003; Город Ош на пороге XXI века: этнодемографические и этнокультурные процессы. Сб.: Этнические процессы и современность. Материалы докладов научно-практической конференции. – Бишкек, КРСУ, 2003; Жалал-Абад областындагы миграциянын этникалык аспектери. ЖАМУнун жарчысы. – Жалал-Абад, 2007; External Migration Problems of Kyrgyzstan Population in the Post-Soviet Period. Scientific Research Publishing; Advances in Applied Sociology, 11. 2021. Темаларынан көрүнүп тургандай окумуштуунун бул багыттагы изилдөөлөрүнүн практикалык мааниси зор жана саясий чечимдерди кабыл алууга негиз катары колдонууга болот.

Окумуштууну түйшөлткөн маселелердин дагы бири – окутуунун усулияты. Бул багытта басмадан чыгып, билим берүү чөйрөсүнө кеңири тараган төмөнкү эмгектерин көрсөтүүгө болот: Кыргыздардын ат жабдыктары – элдик маданияттын эстелиги (Методикалык рекомендация). - Фрунзе, 1988; Предметы конской сбруи киргизов – памятник народной культуры. (Методические рекомендации); - Фрунзе, 1988; Изучение актуальных проблем истории Киргизской ССР на заочном отделении исторического факультета ОшПИ Сб.: Повышение эффективности подготовки учителей истории без отрыва от производства. Всесоюзная научно-методич конф. Тезисы выступлений. - М.- Одесса, 1990; "Орто Азия жана Казакстан элдеринин этнографиясы" предмети боюнча тесттик сынак-суроолор. (Тест-вопросы по предмету "Этнография народов Средней Азии и Казахстана"). Ош, 1999. (Кыргыз, орус тилдеринде); "Этнографиянын негиздери" предмети боюнча тесттик сынак суроолор. (Тест-вопросы по предмету "Основы этнографии"). Ош, 1999. (Кыргыз, орус тилдеринде); "Демография" предмети боюнча тесттик сынак-суроолор. (Тест-вопросы по предмету "Демография". Ош, 2000. (Кыргыз, орус тилдеринде); Байыркы Греция жана Рим тарыхы (окуу-усулдук көрсөтмөлөр жана тесттик сынак суроолор); История Древней Греции и Рима (учебно-методические указания и тестовые вопросы). Ош, 2001. (Кыргыз, орус тилдеринде); Кыргызстан этнографиясы (Окуу-усулдук колдонмо жана тесттик сынак-суроолор). /Этнография Кыргызстана. (Учебно-методическое пособие и тест-вопросы). Жалал-Абад, 2009. (Кыргыз, орус тилдеринде). Этнология (Окуу-усулдук көрсөтмөлөр жана тесттик сынак-суроолор). Жалал-Абад, 2009. (Кыргыз, орус тилдеринде). Этнография (тарых адистигинде

окуган студенттер үчүн окуулук). Жалал-Абад, 2010. Тарых адистигине киришүү (окуу-усулдук колдонмо жана тесттик сынак-суроолор). Введение в историческую специальность (учебно-методическое пособие и тест-вопросы).

Жалал-Абад, 2010. (Кыргыз, орус тилдеринде). Тарых адистиги: бүтүрүүчүлөр үчүн окуу-усулдук колдонмо. Жалал-Абад, 2012. Кыргызстан тарыхы: «Тарых» эмес адистиктер үчүн окуу-усулдук колдонмо, тесттик сынак-суроолор. История Кыргызстана: Учебно-методическое пособие и тест-вопросы для студентов не исторических специальностей. Жалал-Абад, 2013. (Кыргыз, орус тилдеринде). Орусия тарыхы: (Окуу-усулдук колдонмо, тесттик сынак-суроолор. 1-китеп. История России (Учебно-методическое пособие и тест-вопросы). 1-том. Жалал-Абад, 2013. (Кыргыз, орус тилдеринде). Орусия тарыхы: (Окуу-усулдук колдонмо, тесттик сынак-суроолор. 2-китеп. История России (Учебно-методическое пособие и тест-вопросы). 2-том. Жалал-Абад, 2013. (Кыргыз, орус тилдеринде). Ата Мекен тарыхы (Кыргызстан). («Тарых» эмес адистиктер үчүн окуу-усулдук колдонмо, тесттик сынак-суроолор). История Отечества (Кыргызстан) (Учебно-методическое пособие и тест-вопросы для студентов не исторических специальностей). Печ. Жалал-Абад, 2016. (Кыргыз, орус тилдеринде). Кыргызстан тарыхы: (Атайын орто окуу жайлары жана орто мектептер үчүн окуу-усулдук колдонмо, тесттик сынак-суроолор). История Кыргызстана: (Учебно-методическое пособие и тест-вопросы для учащихся средних специальных учебных заведений и средних школ). Жалал-Абад, 2016. (Кыргыз, орус тилдеринде); История Отечества (Кыргызстан). (Учебно-методическое пособие и тест-вопросы для студентов не исторических специальностей). /The History of Homeland (Kyrgyzstan) (Academic-methodological manual and test-questions for non-historical specialists).

Жалал-Абад, 2017. (Орус, англис тилдеринде); Орусия тарыхы («Тарых» адистигинде окуган студенттер үчүн лекциялар курсу). - Бишкек: “Avrasya Press”, 2021. Кыргызстан: история и география (Учебно-методическое пособие и тест вопросы для студентов высших учебных заведений). Kyrgyzstan: History & Geography (Study guide and test questions for students of higher educational institutions, students in all specialities). –Жалал-Абад, 2022. (Орус, англис тилдеринде). Кыргызстан: тарых, география (жогорку окуу жайлардын студенттери үчүн окуу-усулдук колдонмо жана тесттик сынак-суроолор). -Жалал-Абад, 2022. (кыргыз, орус тилдеринде). Аталыштарынан эле көрүнүп тургандай бул эмгектер жогорку мектептерде колдон-колго өтүп, такай колдонулуп келет. Мындан тыш, профессор Э.Ж. Сулайманов коомдук көйгөйлөрдү көңүл сыртынан кетирбей, удулуна карап үн кошкон публицистикалык макалалардын да автору. Алсак, 2000-жылдын күрдөөлдүү күзүндө Дүйнөлүк алкакта өткөрүлгөн “Ош-3000” маарекесинин өтүшүнө негиз болгон: Сулайман-Тоосундагы жаңы ачылган сүрөттөр. Наскальные изображения Тахт-и-Сулейман как источник по истории г. Ош Киргизистон халкларининг XIII ва XX аср бошларидаги маданияти. § 1. Кучманчи ахолининг урта асрлар охиридаги маданияти; Духовная культура народов Кыргызстана по наскальным рисункам горы Сулайман-Тоо; Петроглифы горы Сулайман-Тоо и огнепоклонничество населения древнего Оша; Древность и средневековые города Кызыл-Кия и его окрестностей; Новые исследования на Ошском поселении эпохи бронзы. Ошские древности по материалам истории-ческого музея ОшГУ; Раскопки городища Ооз-Дебе в 2000 г.; Мамлекет жана мамлекеттүүлүктүн теориялык маселелери; Түштүк Кыргызстандагы административдик-аймактык өзгөрүүлөрдүн тарыхы (1980-2002-жж.); Влияние трайбализма на развитие кыргызской государственности; Их именами названы улицы, площади...; Авторго учкай сөз; Жалал-Абад областындагы миграциянын этникалык аспекттери сыяктуу макалалары менен үн каткан.

Профессор Э.Ж. Сулайманов жаңы кылымдын башында Кыргыз Республикасынын Президентинин “Улуу Жибек Жолунун дипломатиясы” доктринасын ишке ашыруу максатында Координациялык кеңештин курамында Эксперттер кеңешинин мүчөсү болуу менен (2001-2010-жж.) бир катар Эл аралык симпозиумдарды, илимий конференцияларды уюштурган жана өткөрүүгө катышкан.

Бүгүн профессор Э.Ж.Сулаймановдун өзүнүн мектеби калыптанып, түрдүү багыттарда эмгектенишүүдө. Такшалган устаттын калеминен жана шакирттерине жасаган ишараттарынан дагы көптөгөн эмгектер жаралаарына ишенебиз.

АДАБИЯТТАР ЖАНА ШИЛТЕМЕЛЕР:

1. Сулайманов Э. Традиционные приемы обработки металлов у киргизов: (К истории ремесла народов Средней Азии): Автореф. дисс... канд. ист. наук. – Москва: Институт проблем комплексного освоения недр (ИПКОН) АН СССР, 1983. – 25 б.
2. Кыргыз Совет Энциклопедиясы. Фрунзе. Том I. 1976; Том IV. 1979; Том V. 1980; Том VI. 1980.
3. https://www.azattyk.org/a/etnograf_ertabyldy_sulajmanov-75-cashta_2024_chorotegin/33167841.html.
4. Сулайманов Э. Традиции обработки металлов у киргизов. – Фрунзе: Илим, 1982.
5. Сулайманов Э. Предметы конской сбруи киргизов – памятник народной культуры. – Фрунзе, 1988.
6. Сулайманов Э., Морган Лью. Жизнь в махалле: значение узбекских городских кварталов в Оше. Сб.: Все про Ош ..., Вып. 1. (Из материалов международной конференции "Ош на пороге XXI века: Из глубин истории в цивилизованное будущее. Ош, 9 - 12 октября, 1997 г.). - Ош, 1998, сс. 101-105.
7. Сулайманов Э., Малтаев К.Ж. Фергана и Ошский оазис: международные культурные и торговые связи. /Сб.: Новое о древнем и средневековом Кыргызстане. Вып. 2, - Бишкек: Мурас, 1999, сс. 92-98.
8. Сулайманов Э., Сулайманова Э.Э. Город Ош на пороге XXI века: урбанизация и семья. /Сб. Все про Ош..., Вып. 2, - Ош, 1999, сс. 85-89.
9. Сулайманов Э. "Демография" предметы боюнча тесттик сынак-суроолор. Кыргыз, орус тилдеринде. Ош, 2000, 152 б.
10. Сулайманов Э., Ю.А.Заднепровский, В.И.Бушков, Т.А.Насиров Новые исследования на Ошском поселении эпохи бронзы. Сб.: Ош и Фергана: археология, новое время, культурогенез, этногенез. Сер.: "Ош-3000 и культурное наследие народов Кыргызстана". Вып. 4. - Бишкек, 2000. сс. 76-77.
11. Сулайманов Э.Ж., К.Ж.Малтаев, Т.А.Насиров. Ошские древности по материалам исторического музея ОшГУ. Сб.: Ош и древности Южного Кыргызстана. Сер.: "Ош-3000 и культурное наследие народов Кыргызстана". Вып. 5. - Бишкек, 2000. сс. 14-24. Сулайманов Э., К.Ж.Малтаев, И.Б.Молдобаев, Т.А.Насиров. Раскопки городища Ооз-Дебе в 2000 г. //Сб.: Ош и древности Южного Кыргызстана. Сер.: "Ош-3000 и культурное наследие народов Кыргызстана". Вып. 5. - Бишкек, 2000. сс. 33-49.
12. Дүйшеев Ж.А., Олжобаев Н.К. Инсантаануу багыты: тажрыйба жана келечек ОшМУ Жарчысы. www.oshsu.kg , elibrary.ru doi@elibrary.ru.